БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ . ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES
РОДОПСКИ СБОРНИК V . RECUEIL DU RHODOPE V
София, 1983 . Sofia, 1983

ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО УПРАВЛЕНИЕ В АХЪЧЕЛЕБИ ПРЕЗ 1878

Слава Караманджукова

Първият руски отряд в Средна Родопа е посрещнат възторжено от нашите деди и прадеди, измъчвани векове от двойно робство — фанариотско и турско. „На 17-й януари, Антонов ден, знаменитий ден за Ахъ-челеби,[1] закритото, неизвестното и изнемощяло българско население дочака с неописуема радост и небивало въсхищение освободителните руски войски. Един отряд руска конница, състояща от 2000 души казаци, които гонеха бегающите турски войски, дойде на 17-й вечерта в Устово, посрещнати с небивало тържество. На другий ден няколко от тях заминаха през Долно-Райково за Пашмаклъ[2], гдето бе седалището на околийското управление в тая кааза. . . Казаците преседяха два дни в Устово и на 19-й того потеглиха всичките за Кърджали и Гюмюрджина.

След заминаването на тях на 3-й февруари дойдоха от Пловдив 30 души кавалерия с трима офицери, за които цяло Ахъ-челеби ся беше събрало в Устово, за да ги посрещне. . . Каква радост, какво по-велико нещо за горкото население. Те обиколиха няколко села в каазата ни, ходиха в Смилян и преношуваха в къщата на Салих-ага Сивриюв, който им беше отдал големи почести, и от там ся върнаха за в Пловдив. Населението беше в възторг и не можеше да ся нарадва, как неговите толкова годишни теглила и мъчения от фанариотски интриги и гонения . . . ся вече свършиха за всегда. . ."[3]

Радостта се подсилва още повече, когато населението разбира от руските офицери, че Ахъчелеби ще влиза в „бъдещето българско господарство". Получава се и нареждане за съставяне на българско управление:

„След няколко дни пристигна заповед от Станимакский началник, тогава Бръкалов, за да ся нареди привременно управление в Ахъ-челеби, смесени членове, което да ся грижи за запазването редът и тишината, догде да дойде особен управител, който уж бил назначен. Тогава ся избраха за такива Салих-ага Сивриюв от Смилян, Решид-ефенди и Данаил Костов от Горно-Райково,

---

[1] Смолянска околия и някои селища сега в Ксантийско, Гърция.

[2] Сега квартал на гр. Смолян.

[3] С. Р о д о п с к и. Портрет на гръцкото духовенство и коварните му дела в Родопите. С., 1887, с. 170. Многоточията след „от" са сложени от автора. Имал е пред вид турската власт, но не я посочил, тъй като книгата е била предназначена за Ахъчелеби, тогава още под османско робство,

Стою Стоянов и Хаджи Христо П. Георгиев от Устово и Вълчо Д. Шърбов от Долно-Райково. Назначиха ся и един вид полицейски (пандуре) в всяко село, а речените лица ся събираха всяка седмица на заседание и управляваха привременно каазата."[4]

Да спрем вниманието си върху тези първи български управници. Несъмнено между тях изпъква най-вече личността на Данаил Костов, който много преди Освобождението се проявява като пламенен патриот и ревностен деятел за народностното възраждане в Ахъчелеби.

Син е на Коста Хлебаров (Даниловски).[5] Килийното си образование получава на гръцки език в родното си село Горно Райково. След това учи 3 години в Пловдив. Завръща се, проникнат от възрожденски идеи. Поемайки работата на баща си, той не престава да се интересува и от народните борби.

По това време и в Ахъчелеби започва открита борба срещу фанариотите. Със своята интелигентност и патриотизъм Д. Костов се проявява все повече между младежите и се оформя като водач в борбата за духовна независимост. За пръв път на 7. VII. 1868 г. той заедно с други патриоти организира населението в Горно Райково да заобиколи черквата „Св. Неделя" и да не допусне да служи гръцкият владика Иларион.

„Сблъскването било неминуемо, ако не изпреварил да дойде турският каймакам със силна стража и да разпъди райковци. След това Иларион служил по обяд в празна църква и бързо напуснал селото."[6]

Д. Костов и Хр. Пангалов попречват на гръцкия калугер х. Диякон, дошъл в Ахъчелеби да утвърждава разклатеното гръцко влияние. Когато той започва да чете на гръцки в черквата в Горно Райково, „. . . още не изговорил първите думи. . . и българите кипнали от гняв. На часът българските първенци Данаил Костов и Христо Пангалов грабват служебникът от ръцете му, като му забележват да спре по-нататък, инак ще се намери извън черквата"[7].

Безстрашен борец срещу гръцките домогвания и за изкореняване на гръцкия език от черквата, като представител на Горнорайковската община Д. Костов подписва прошението, изпратено на 25. I. 1873 г. до Българската екзархия в Цариград за включване на Ахъчелеби в Пловдивската епархия.[8]

Когато на следващата година в с. Долно Райково е убит Никола В. Чешитев, „пръв по образование и патриотизъм момък"[9], под подстрекателството на гръцкия владика Калиник, пак той — „известний родолюбив български първенец Данаил Костов от Горно Райково", е извикан в Пловдив.

В най-критичните години за българите в Ахъчелеби (1876—1877), когато фанариотското духовенство прилага спрямо тях всякакви средства — анатеми, проклятия, схизми и пр., за да ги приобщи към фенерската черква, борбата не престава. Костов, свещеникът Никола Т. Мавродиев и други патриоти премахват църковното редуване[10] и въвеждат черковнославянско богослужение.

---

[4] С. Родопски. Цит. съч., с. 170, 171.

[5] Радетел за българщината. Назначил в Горно Райково за учителка Рада Казалиева, завършила българско училище в Карлово (Родопски глас, бр. 10, 1921, с. 5).

[6] Данаил Костов. — Родопа, 1924, бр. 3, с. 5.

[7] С. Родопски. Цит. съч., с. 30.

[8] Прошението е изпратено от 13 села от Ахъчелеби. Д. Костов. — Родопа. . .; С. Родопски. Цит. съч., с. 69.

[9] Чешитеви и Боботанови от Долно Райково са едни от най-ревностните защитници на българщината. По майка Н. В. Чешитев е от Боботанови. Фанариотите всячески се стараели да им отмъстят. С. Родопски. Цит. съч., с. 85.

[10] Службата се извършвала и на български, и на гръцки език.

Така положението в с. Горно Райково укрепва и не се допуска повече гръцко влияние:

„. . . гърцизмът имаше пред себе си и знатния, умен и корав горнорайковски първенец покойният Данаил Костов, търговец-абаджия, който не остави ни един малодушен от тая част на селото да отиде по гърцизма. Д. Костов се почиташе и от властите и от съселяните си българи-мохамедани. Дълги години той заемаше поста член на Бидет междлиси (член на съда) и като такъв той още повече беше нужен и полезен за страната."[11]

Според Санстефанския и Берлинския мирен договор Ахъчелеби остава в пределите на османските владения. Възрожденецът Д. Костов продължава своето народополезно дело. 20 години непрекъснато той е член на Казалийския съвет и ревностен защитник на българското население.[12] Подписът на Д. Костов е на първо място в молбата, изпратена на 15. VIII. 1878 г. от ахъчелебийските първенци до капитан Петко войвода да защити българското население от нападенията на турците.[13]

При идването си в Ахъчелеби през 1880 г. одринският митрополит Синесий основава централна българска община под председателството на архиерейския наместник Гавраил п. Янков. Общината трябвало „. . . да ся събира на редовно заседание всеки месец в Д. Райково в къщата на С. К. Бобутанов. Тя трябваше да разисква училищ.-черковни въпроси, отнасящи се за цялата околия."[14] За член на общината е избран Д. Костов.

По време на Съединението положението на българите в Османската империя наново е критично. С голям риск се води борба за защита на българското население. Д. Костов, който всеки ден е в съприкосновение с органите на властта в каазата и със съселяните си — първенци, събира сведения за разположението на войската и настроението на народа около границата.[15]

Към 1900 г. Средна Родопа е обхваната от Македоно-Одринското революционно движение. Макар и в напреднала възраст, Д. Костов се включва в него и го подпомага морално и материално. За тази си дейност през 1903 г. е задържан от турските власти и окован във вериги. Откарват го в Гюмюрджина, а после в Одринския затвор, където прекарва 1 година. С амнистията за политическите затворници е освободен през 1904 г.[16]

Малцина изтъкнати деятели са се борили тъй всеотдайно, честно, смело и безкористно за запазване на българщината в Ахъчелебийско като Д. Костов. Този голям българин е предал родолюбивия си дух и на своите синове.

Като ръководител на революционния комитет в с. Райково синът му Васил е осъден през 1901 г. на 15 години тъмничен затвор.[17]

Никола по време на Преображенското въстание е секретар на боевото тяло на Ахъчелебийски район. През 1912 г. ръководи чета от Македоно-Одринското опълчение, която взема участие в освобождението на Средна Родопа.[18]

---

[11] Ст. Шишков. Преди 50 години в Средна Родопа. — Родопа, 1935, бр. 4, с. 2.

*** [12] Данаил Костов. — Родопа. . ., с. 6.

[13] Петко войвода 1844—1900. . ., С., 1954, с. 193.

[14] С. Родопски. Цит. съч., с. 192.

[15] Ст. Шишков. Пред 50 години от Съединението на Северна и Южна България. — Родопски страж, бр. 51—52, с. 3.

Книгата „Портрет. . ." е написана от Ст. Н. Шишков през учебната 1885—1886 г. по бележки-дневник на свещеника Никола Мавродиев, „без да зърне слънчев лъч и види дневна светлина", тайно от турците и фанариотите. Печатана е в Пловдив през 1887 г. Авторски псевдоним: С. М. Родопски.

*** [16] Данаил Костов. — Родопа, с. 6.

[17] Хр. Караманджуков. Западнотракийските българи. С., 1934, с. 130.

[18] К. Куклев. Младост, отдадена на свободата. — Родопски устрем, бр. 76, 1972.

Другият участник в привременното управление, долнорайковският първенец Вълчо Шърбов, се нарежда между първите от с. Долно Райково в борбата против фанариотите. Като църковен настоятел той трябвало да отговори за всяка противофанариотска постъпка на българите в селото, най-силно притеснени от фанариотското духовенство. Борбата за въвеждане на черковнославянското богослужение там била извънредно тежка. Сблъскванията между българите—екзархисти и патриаршисти, укриването на гръцки богослужебни книги и другите ограничения на богослужението на гръцки предизвиквали гнева на гръцките владици и техните поддръжници преди всичко към църковните настоятели. Затова, когато били скрити гръцките богослужебни книги, църковните настоятели трябвало да дадат обяснение пред гръцкия владика Иларион, който им заявил, че: „. . . е нарочно проводен от патриарха с заповед, ако не намерят скритите книги, да закара настоятелите право в Цариград, гдето ще бъдат наказани най-строго. . .“.[19] Българите се държали твърдо и нищо не издали.

Иларион повторно повиква в частна къща само В. Щърбов и го заплашва с афоресване, ако не се върнат книгите. Щърбов отговаря дръзко на владиката:

„А от афоресване не се боя. Книгите ви нето съм чюл, нето зная кой ги е скрил, затова и нето разбирам що ми говорите за тях. Пак вий каквото знаите, такова правите.“[20]

Като абаджия В. Щърбов всяка година ходел в чисто гръцкото село Карйян (Беломорието). Иларион решава да си отмъсти, като „го накара сам да си исповеда за книгите. Селото било гръцко и никой българин нямало, та Иларион лесно можел да направи щото желае.“

Гръцкият владика поисква от селските първенци да не пускат В. Щърбов в черквата и да го изгонят от селото като най-върл техен противник. Собственикът на дюкяна, където Вълчо работи, му казал да си отива, откъдето е дошъл, „защото тъй заповядва владиката“. Но Вълчо твърдо и сериозно му отвръща: „Иди кажи на владиката, че аз не познавам нето думите му, нето самаго него какъв е и от где е. На неговата заповед не ся покорявам.“[21]

По-късно, през лятото на 1878 г., е организирана хайка за убийството на долнорайковските първенци, между които е и В. Щърбов. Той също е избран за член на Централната българска община за уреждане на училищно-черковните въпроси в Ахъчелеби.[22]

Третият избраник в привременното управление Хаджи Христо п. Георгиев от Устово произхожда от с. Арда, Гудевската махала. Баща му, свещеник Георги поп Николов, през страшните и размирни времена на помохамеданчването избягва и се укрива в горите на Родопа, след което дълги години е свещеник в Устово. Почива в бедност. Майката дава Христо на занаят, въпреки че бил много добър ученик. Будният, честен и трудолюбив абаджия спечелва симпатиите на населението. Гюмюш Гердан оценява качествата му и го прави доставчик на вълна. При пътуванията си в Браила, Добруджа, Смирна, Цариград Хр. п. Георгиев се среща с българи — емигранти, революционери и борци в националноосвободителното движение. В Пловдив отсяда в „Кацигра хан“ и е в постоянен контакт най-вече с карловци, калоферци и копривщенци.

---

[19] С. Родопски. Цит. съч., с. 45.
[20] Пак там, с. 26.
[21] Пак там, с. 46.
[22] Пак там, с. 178, 192.

Тук той се запознава и с Апостола на свободата Васил Левски. Подпомага материално революционерите.

Близък е с д-р Чомаков, Йоаким Груев и други църковни дейци, като Екзарх Йосиф и Панарет Пловдивски. Под тяхно влияние неговото национално чувство се усилва. В разгара на борбата за черковна независимост хаджи Хр. п. Георгиев е пръв помощник на Келеш Севащо[23] в с. Устово. Той довежда учителя Д. В. Македонски, с когото заедно с другите устовци учредява първото читалище и първата библиотека в Устово и изкоренява окончателно гърцизма в селото. Освен това х. Хр. п. Георгиев подпомага парично читалището и училището, дава възнаграждения на по-способните учители.

През 1873 г., когато Пловдивският митрополит Панарет посещава Ахъчелеби, в Устово се образува Централна българска община[24] с по един-двама членове от всяко село. В нея е избран и х. Хр. п. Георгиев.

След Берлинския конгрес той дълги години е член на околийския „Идаре межлиси" и на местния „Духовен съвет".[25]

Хаджи Хр. п. Георгиев е един от първенците в националноосвободителното движение в Ахъчелеби.

Стою Стояновски от Устово наред със споменатите трима е също участник в борбата срещу гърцизма и помощник на Келеш Севащо. Подписът му фигурира в писмото, изпратено през 1878 г. до Петко войвода.[26] По-късно, през 1880 г., е избран за член на Централната българска община.[27] През 1901 г. лежи в Одринския затвор.

Неговият син Дечо Стоев е виден деец на революционното движение в Устово.[28]

И четиримата българи-християни, избрани в привременното управление, по думите на гръцкият протосингел Софрони били „твърдоглави схизматици", защото не признавали патриаршията и в най-размирното за Ахъчелеби време — Априлското въстание, въпреки заплахите му, че „могат да бъдат избесени и исколени".[29]

Българомохамеданите в Ахъчелеби участвували в привременното управление чрез избраниците си Салих ага Сивриев от Смилян и Рашид ефенди от Горно Райково. Те не само били братя на християните, но заслужили това голямо доверие с държането си през вековното робство и особено през най-размирното и страшно време — 1876—1878 г. Почти цялото българомохамеданско население в Ахъчелеби се отнесло със съчувствие към българите-християни през Освободителната война, когато турските войски и турците от вътрешността започнали да бягат към Беломорието.

„Главний им път беше през Ахъ-челебийска кааза, за Ксанти, в южното подножие на Родопите. . . В това бягане на турските войски и фамилии пострадаха българските селца в Ахъ-челебийска кааза, Долно-Дерекьой[30], Бостина, Устово и Аламидере[31], които лежаха на главний път. Тия селца бидоха огра-

---

[23] Най-ревностният борец срещу гърцизма в с. Устово, пръв дал отпор на Ксантийския гръцки митрополит Мелетий в 1856 г. срешу искането му за увеличение на църковните налози на населението.

[24] С. Родопски. Цит. съч., с. 76.

[25] Хаджи Христо п. Георгиев. — Родопа, 1924, бр. 4, с. 5, 6.

[26] Петко войвода 1844—1900, с. 193.

[27] С. Родопски. Цит. съч., с. 192.

[28] Хр. Ив. Караманджуков. Западнотракийските българи, с. 108.

[29] С. Родопски. Цит. съч., с. 105.

[30] Сега Соколовци.

[31] Сега Полковник Серафимово.

бени и опустошени съвършенно, като изгоряха и по няколко къщи от тях. Жителите бяха ся разбягали из близките помашки селца и махали, гдето еднокръвните наши братя, помаци, ги приеха и завардиха гостолюбиво, чак до дохождането на русите, като ги опазиха поне от азиятский атаган. Тук има да ся длъжи за животът на тях само на помаците."[32]

И през размирното Априлско въстание, когато мюсюлманският фанатизъм застрашавал живота на българите, „благоразумни мюсюлмани" и българомохамедански първенци попречили на кръвопролитията.

„В това време българинът в Родопите прекарваше най-критическите минути в животът си и на всяка минута очакваше истреблението си от лицето на земята. Всякиму в устата стояха думите, „че тези дни ще истребим българите в Ахъ-челеби", но благодарение Богу, че в тия ужасни минути, за наше щастие, имаше благоразумни хора из помежду по-първите мюсюлмани, които опазиха живота ни от пламналий фанатизъм. Такива бяха... Салих-ага Сивриев от Смилян... Рашид ефенди от Горно Райково, които без малко щяха да заплатят с животът си заради нас. Нашата околия при всичката тая катастрофа нищо не пострада освен ... ангарии, храна, вергии..."[33]

Самият Салих ага отива в Устово да приветствува руските освободители и да ги покани да му гостуват в Смилян.

През 1882 г. той с други българомохамедански първенци помага на устовци да се сдобият с разрешително за преустройство на черквата „Св. Никола": „... устовските първенци, с помощта на българомохамеданските в страната, начело на които стоял смилянският Салих ага Сивриюв, сполучили да добият разрешение... щото черквата „Св. Никола" да се издигне на същите си основи и място, само че да бъде по-висока, по-светла и поздрава."[34]

Те присъствували и на освещаването, което извърши Одринският митрополит Синесий: „... черквата „Св. Никола" в Устово се освети с една небивала тържественост и при гостуването и даренията и на българомохамеданските първенци, начело с Салих паша Сивриолу от Смилян."[35]

И през 1885 г., по време на Съединението, положението в Ахъчелеби е напрегнато. Българомохамеданските първенци начело със Селих ага пак са в защита на българите-екзархисти:

„Турската войскова част в Смолян беше увеличена и патраули от нея денонощно сновяха из българските села. Обаче спокойствието беше запазено и мълвите на гърчеещите се не постигнаха нищо благодарение благоразумието и явната защита, която първенците българомохамедани в страната начело с най-влиятелния и силен българин-мохамеданин Салих ага Сиврията от Смилян даваха на еднородните си българи."[36]

Съставеното преди 100 години в Ахъчелеби привременно управление просъществувало съвсем кратко време (около 2 месеца), тъй като според Санстефанския и Берлинския договор Ахъчелеби е на юг от Рожен и останало в пределите на Османската империя. Независимо от това привременното управление е забележително събитие в историята на Средна Родопа, първа проява на новия свободен живот и на самоуправлението, изградено на началата на независимостта от османската власт и доверието и сътрудничеството между българите с християнско и мохамеданско вероизповедание.

---

[32] С. Родопски. Цит. съч., с. 169, 170.
[33] Пак там, с. 95.
[34] Ст. Шишков. Преди 50 години при Н. Блаженство Екзарх Йосиф I в Цариград. — Родопа, 1934, бр. 4, с. 2.
[35] Ст. Шишков. Преди 50 години при Н. Блаженство...
[36] Ст. Шишков. Преди 50 години в Средна Родопа, с. 3.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Проблемна комисия за изучаване миналото,
бита и културата на населението в Родопите

РОДОПСКИ СБОРНИК

ТОМ V

Под ред. на акад. ХР. ХРИСТОВ, проф. П. ПЕТРОВ
и проф. СТР. ДИМИТРОВ

София . 1983

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ